

**МЕТАФОРИЧНЕ ЗАПЕРЕЧЕННЯ
В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ І ЧОРНОГОРСЬКОМУ
МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ**

*М. П. Баган, доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української філології,
Київський національний лінгвістичний університет (Київ, Україна)*

e-mail: mtbagan@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5436-2934>

*В. П. Заскалета, кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології,
Київський національний лінгвістичний університет (Київ, Україна)*

e-mail: v_zaskaleta@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1294-0329>

У статті досліджено когнітивні та комунікативно-прагматичні особливості вживання метафор, що реалізують заперечний зміст у сучасному українському і чорногорському медійному дискурсі. Обґрунтовано здатність метафор функціонувати як неспеціалізовані, вторинні, проте ефективні виразники заперечного змісту. Доведено, що вони збагачують медійні тексти емоційними й оцінними відтінками, допомагають завулювати заперечний зміст або передати його більш драматично.

Визначено основні семантичні типи заперечних метафор. З'ясовано, що їх застосовують переважно для опису невдачі, безвиході, бездіяльності або неналежного функціонування певних інституцій, знищення чого-небудь, викриття неправдивої інформації або приховання її. Окреслено доменну базу заперечних метафор, що охоплює назви ознак, явищ, дій, рідше – об'єктів, пов'язаних із якимись обмеженнями, пошкодженнями, нерухомістю та впливом на органи чуття. Установлено, що появи заперечного змісту сприяють метафоричні перенесення за функційною ознакою: мовці екстраполюють ознаки фізичної неповноцінності у сферу неналежної соціальної діяльності людини.

На основі зіставного аналізу медійних текстів автори висновують, що для української та чорногорської мов характерні однакові концептуальні моделі образного вираження заперечного змісту. Незначні відмінності стосуються лише обсягу та семантичних відтінків метафоричних експлікантів запереченого змісту.

***Ключові слова:** метафора, заперечення, непряме заперечення, образність, оцінність, медійний текст, українська мова, чорногорська мова.*

Актуальність дослідження. Метафоричне слововживання – один зі способів непрямого, але прагматично сильного вираження заперечного змісту, який набув особливої популярності в медійному дискурсі, проте досі не привертав уваги дослідників категорії заперечення. Вивчення метафор із негативною функцією має важливе значення для поглиблення уявлень про багатогранність цієї категорії та розширення діапазону засобів її вираження.

Аналіз когнітивної структури метафор із негативним значенням потрібний для визначення основних мотиваційних ознак образного заперечення. Видається цікавим окреслити вихідну доменну базу таких метафор та комунікативні причини використання саме цього способу вираження заперечення, оскільки він пов'язаний із формуванням особливого конотативного забарвлення публіцистичних текстів.

Порівняльне вивчення метафор із негативними значеннями на матеріалі двох слов'янських мов – української і чорногорської – є ефективним для з'ясування походження метафор, зокрема для встановлення когнітивних універсалій слов'янських мов та з'ясування їхніх національних відмінностей. Виявлення спільних та відмінних метафоричних моделей

вираження заперечного змісту посприяє також удосконаленню комунікативних навичок носіїв обох мов у їхній міжкультурній взаємодії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасному мовознавстві заперечення кваліфікують як мовну універсальність [15, с. 241], як центральний [16, с. 303] або універсальний концепт людського спілкування [19, с. 2]. Дослідники зосереджують свою увагу переважно на вивченні граматичних засобів негачії в структурі речення [14; 17; 6; 7; 19; 16]. Їх уважають основними репрезентантами заперечення з огляду на універсальність уживання та гомогенність заперечного значення.

Учасники медійного дискурсу задля прагматичного насаження мовлення нерідко вдаються до непрямих, вторинних засобів вираження думки, до яких здебільшого зараховують стверджувальні вислови певної структури [7, с. 446; 4, с. 44–45; 13; 18], деякі лексичні одиниці [15, с. 93–107], фразеологізми [1], а також паралінгвальні засоби – жести, міміку [15, с. 108–111; 2]. Метафору як один із непрямих засобів вираження заперечного змісту в сучасній лінгвістиці досі не вирізняли. Принагідно окремі моделі метафоричного заперечення проаналізовано лише на матеріалі фразеологічних одиниць [1].

Заперечення, передане без спеціалізованих негаторів, називають імпліцитним [15, с. 93; 4, с. 44; 13, с. 1]. Дослідники суголосні в тому, що імпліцитне заперечення складніше для сприйняття, воно ситуативно й прагматично зумовлене, негомогенне, для його успішної ідентифікації комунікантам важливо мати спільні фонові знання та достатні комунікативні навички [18, с. 180]. Попри свою неуніверсальність, неспеціалізовані неграматичні засоби вираження заперечення, зокрема метафоричні, заслуговують прискіпливого вивчення з огляду на важливу роль непрямой комунікації в людському житті загалом. Функційна багатовекторність заперечення, активне його використання в мисленнєвій, психологічній та мовленнєвій сферах людського життя зумовлює потребу комплексного й різноаспектного вивчення цієї мисленнєво-мовленнєвої операції.

Зіставний аспект дослідження обрано з огляду на специфіку метафоротворення в різних мовах. З одного боку, дослідники зазначають, що «образи різних мов і культур можуть бути кардинально відмінними» [10, с. 198], що цілком логічно з огляду на те, що «традиції перенесення інформації з одного концептуального простору в інший (чи змішування просторів) пов'язані з культурою (міфологічною, релігійною, політичною, історичною тощо терміносистемами) певного народу» [12, с. 120]. З іншого боку, кроскультурні студії метафор дають підстави для висновків про однакові чи подібні способи концептуалізації змісту в різних мовах [5, с. 103] і навіть для виокремлення універсальних [8, с. 6] чи «майже універсальних або потенційно універсальних» [10, с. 217] концептуальних метафор. Безперечно, що визначення універсальних метафор можливе лише на основі зіставного вивчення багатьох мов.

Мета статті – порівняти концептуальні моделі метафор, що реалізують заперечний зміст у сучасному українському і чорногорському медійному дискурсах, та з'ясувати їхнє комунікативно-прагматичне навантаження.

Матеріалом дослідження послуговували метафори, що не містять формальних виразників заперечення, але реалізують саме заперечний зміст, оскільки, експлікуючи його, сприймачі обов'язково застосовують граматичні негатори, пор.: *пусті слова* – слова, що не мають змісту, сенсу; *глухий кут* – ситуація, з якої немає виходу; *літературний мотлох* – література, не варта уваги.

Метафори з імпліцитним заперечним значенням дібрано з інтернетних інформаційних джерел України («Українська правда», «Новинарня», «Україна молода», «Високий Замок» та ін.) і Чорногорії («Pobjeda», «Vijesti», «Dan») у 2017–2021 рр.

Методологія дослідження. Аналіз метафоричних заперечень виконано на засадах теорії концептуальної метафори [11], згідно з якою метафори не лише позначають щось, а й певним чином інтерпретують позначуване. Метафори із заперечним значенням цікаві і з погляду виразальних функцій, і в аспекті концептуалізації в них заперечного змісту. Визначення вихідного та цільового доменів таких метафор дасть змогу порівняти логіку

ментального й образного представлення заперечення в сучасних українській і чорногорській мовах.

У статті використано описовий метод (для викладу результатів дослідження), зіставний (для встановлення спільних моделей метафоричного вираження заперечного змісту), методику класифікації (для виокремлення різних типів метафор із заперечним значенням), метод концептуального аналізу (для з'ясування концептуальних моделей метафор заперечного змісту), метод контекстуального аналізу (для визначення прагматичного навантаження заперечних метафор у публіцистичних текстах).

Результати дослідження та їх обговорення. Для вираження заперечного змісту (який можна передати заперечним судженням із граматичними негаторами) журналісти нерідко використовують метафору. Наприклад, вони пишуть: *Час іде, а реакції «нуль»* (Україна молода, 20.04.2018), маючи на увазі: *Час іде, а ніхто не реагує*. Заголовок *Розкопки у Грушовичах: українсько-польські дослідження зайшли у глухий кут* (Високий Замок, 12.02.2019) інформує читачів про те, що українські й польські археологи **не** дійшли згоди й **не** проводять більше спільних досліджень. Отже, метафора може заступати граматично заперечну конструкцію, тобто бути функційно корелятивною з нею, але не тотожною. На тлі спеціалізованих засобів вираження заперечення метафора вирізняється низкою ознак, зумовлених її особливою когнітивною структурою та образністю.

По-перше, на відміну від граматичних виразників заперечення метафора реалізує не гомогенне заперечне значення, а значно ширший змістовий комплекс, побудований на основі заперечного судження. Метафоричне заперечення дифузніше, менш чітке, і в різних комунікативних ситуаціях різні співрозмовники можуть сприйняти його неоднаково. Речення *Це порожні розмови* можна інтерпретувати: 1. Розмови **не** ефективні; 2. Сказаному **не** варто довіряти; 3. **Не** варто далі розмовляти.

Щоб запобігти неточному сприйняттю метафор, у медійному дискурсі їх іноді пояснюють у наступному реченні, використовуючи граматичні негатори (частки *не*, *ні*, префікси *не-*, *без-*), пор.: *Київ продовжував перебувати у транспортному колапсі: метро не працювало через оголошену владою так звану терористичну загрозу* (Україна молода, 19.02.2020); *Гадаю, що головною перешкодою є політична сліпота. Це нерозуміння того, хто ми є* (Україна молода, 07.11.2018).

По-друге, метафора забезпечує ефектне, трохи картинне вираження заперечення за рахунок візуального або чуттєвого образу, що слугує внутрішньою формою метафори, пор. укр.: *Українська економіка стоїть у тупику* (візуальний образ, що означає: *Українська економіка не розвивається*). Для заперечення часто використовують відомі, переважно конвенційні метафори, щоб сприймачі точно зрозуміли заперечний зміст. Водночас ці метафори ще не стали стертими й уможливають досить наочне сприйняття повідомлюваного.

Саме внутрішня форма метафор сприяє колоритнішому звучанню заперечного змісту. Метафори із заперечним значенням нерідко мають певне емоційно-оцінне забарвлення, переважно негативне, пор.: *глухий кут* (немає виходу), *мертвий півень* (неприємна ситуація), *нуль без палички* (хтось неважливий), *мотлох* (щось нецінне). Використання таких метафор сприяє конотативному увиразненню тексту, робить його емоційнішим, проникливішим, більш самобутнім та ефектним.

По-третє, метафора – це комплексний прагматичний засіб, яким мовець не лише заперечує, а й реалізує певні прагматичні цілі: висміяти щось, вивищитися над чимось / кимось, переконати співрозмовника, спонукати до роздумів, виявити своє красномовство, «згладити» неприємну ситуацію тощо. Наприклад, політик Джуканович, спростовуючи підозри про невдачу його співпраці з ЄС перед чорногорськими ЗМІ, використовує саме метафоричний вислів *pustila niz vodu*, що означає нехтування, небажання підтримати, пор.: *On je odbacio ocjene da ga je međunarodna zajednica «pustila niz vodu»* (Pobjeda, 08.12.2020). Цей образний вислів додає колоритності мовленню й водночас допомагає уникнути неприємних точних визначень ситуації.

По-четверте, метафора – некатегоричний, але досить переконливий заперечний засіб, оскільки вона побудована на певних стереотипних уявленнях носіїв мови. Для втілення якогось абстрактного змісту, зокрема заперечення чогось, мовці використовують не будь-які образи-прототиби, а ті, які на основі колективного комунікативного досвіду пов'язують із цим змістом. Поділяємо думку про те, що в публіцистичних текстах метафори слугують «відчутним елементом переконання та впливу на читачів, оскільки вони є орієнтиром у сприйнятті реальності» [9, с. 182]. Такі метафори пропонують читачам певну інтерпретацію описуваних подій чи явищ. Їхня співвіднесеність із заперечними судженнями дає змогу не тільки акцентувати на **неналежності**, **нереалізованості** чогось, а й зробити це невимушено, ненав'язливо. Наприклад, заголовок *Дірява демократія* (<https://tverezo.info/post/99101,01.07.19>) фактично вказує на те, що демократія в країні **не** належного рівня, **не** повна, але автор не стверджує цього прямо, а лише натякає, спонукаючи читача самостійно зробити відповідний висновок. Отже, метафора відрізняється від заперечного судження ще й інтерактивним характером: її потрібно «прочитати», вивести з неї заперечне значення. Найбільш потужними вважають неконвенційні, оказіональні метафори, що вможливають особливо оригінальне формування заперечного змісту. У наведеному прикладі також констатуємо неконвенційну метафору, оскільки тлумачний одинадцятитомний словник української мови не фіксує в прикметника *дірявий* переносних значень. Оказіональні, тобто індивідуально-авторські, метафори складніші для сприйняття, проте семантично місткіші, більшою мірою провокативні і, за визначенням дослідників, позитивно впливають на читачів, оскільки «слугують невеликою головоломкою, від розгадування якої читач отримує задоволення» [3, с. 2862].

Аналіз публіцистичних текстів дав змогу виявити 8 основних типів метафор із заперечним значенням: 1) метафори на позначення невдачі (вказують на те, що 'хтось або щось **не** досяг / **не** досягло успіху'); 2) метафори, що виражають безвихідь (заперечне значення 'немає виходу'); 3) метафори із семантикою неналежного стану (заперечне значення 'щось **не** таке, як має бути'); 4) метафори, що викривають бездіяльність (заперечне значення 'хтось **не** реагує'); 5) метафори, що передають неправдивість певної інформації (заперечне значення 'щось **не** є правдою'); 6) метафори із семантикою знищення (заперечне значення 'когось або чогось **не** стало'); 7) метафори на позначення невідомості (заперечне значення 'щось **не** відоме, **не** зрозуміле'); 8) метафори із семантикою утаємнення, що реалізують заперечне значення 'зробити щось **невідомим**, **не** доступним для інших'.

Важливо з'ясувати, на основі яких мотиваційних ознак відбулося метафоричне втілення названих заперечних значень та назви яких елементів дійсності виявилися найбільш сприятливими для образної реалізації заперечення в українській та чорногорській публіцистиці.

Метафори на позначення невдачі – досить поширене явище в сучасному українському й чорногорському медійному дискурсі. Ними журналісти характеризують прикрі явища сьогодення, що не виправдали сподівань громадськості. В обох мовах невдачу асоціюють із рухом донизу, падінням, пор.: *Зелений провал: пропрезидентські сили зазнали нищівної поразки на півдні* (Україна молода, 27.10.2020). Якщо рух донизу вважають символом невдачі, регресу, неефективності, то іменники *дно*, *прірва*, *propast* метафорично позначають повний крах, найнижчу межу погіршення ситуації, пор.: *Стефанчук про рішення КС щодо е-декларування: «Це дно»* (Цензор.нет, 28.10.2020); *Tramp: Moramo zaustaviti pad cijena nafte, naša industrija će propasti* (Pobjeda, 10.04.2020). Образне перенесення «дно → невдача» становить типовий зразок орієнтаційної метафори, що виникла на основі екстраполяції неприємних відчуттів людини від падіння на невдалі проекти соціальної сфери.

В обох зіставлюваних мовах невдалі дії людини метафорично інтерпретують як невдалий постріл, кидок чи удар, пор.: *У Зеленського окреслили комунікаційні промахи штабу Порошенка* (Новинарня, 27.04.2019); *За оцінками видання, Пальчевський «промахнувся» з позиціонуванням*. (УНІАН, 13.10.20); *«Plavi» bez prava na kiks* (Pobjeda,

26.10.2019); *Promašaji slavnih dama s lošim cipelama* (Vijesti, 10.12.2020). Метафоричне перенесення відбувається за функційною ознакою: назвами нерезультативних фізичних дій образно передають помилки в соціальній діяльності людини. Такі метафори зберігають негативно-емоційне сприйняття первинно позначуваних дій (промахнутися в стрільбі – прикро, неприємно) й збагачують цими емоційними відтінками опис політичної ситуації.

Метафори, що виражають безвихідь в українському та чорногорському медійному дискурсах, також утворюють за подібною концептуальною схемою. Передусім безвихідь передають за допомогою назв просторових понять, пов'язаних з обмеженням руху, пор.: *тупик, глухий кут, ćorsokak, slijepa ulica*, пор.: *Перемовини зайшли у глухий кут* (Новинарня, 13.10.2020); *«Мінський процес» зайшов у тупик* (Українська правда, 22.09.2020); *Su pregovori između Brisela i Londona u ćorsokaku* (Pobjeda, 08.12.2020); *Proširenje EU u ćorsokaku* (Vijesti, 10.12.2020); *Eurozona je, u svakom smislu, slijepa ulica* (Vijesti, 16.02.2019). Просторова метафора породжує сумні й негативно оцінні враження, але не дуже дошкульна, оскільки вже стала звичаєною в обох мовах.

В українській періодиці безперспективність також інтерпретують за допомогою переосмислення концептуальних корелятивів, що позначають закриті ємності (*труба, торба*) або предмети, що обмежують рух, доступ (*кришка, гаплик*), напр.: *Але у будь-якому разі, рейтингу Зеленського – кришка* (Українська правда, 26.07.2019); *Але чи означає це, що ми маємо про все забути, поки корупції не настане гаплик?* (Високий Замок, 13.03.2019); *Відповідь Полтавагазу: вам буде труба і кришка* (Полтавщина, 25.09.2020). Мотиваційною ознакою метафоричних уживань слугує актуалізований образ закритого простору, у якому фізично не можна рухатися. Цей негативний конкретно-чуттєвий досвід допомагає яскраво вербалізувати відсутність шансів в інших сферах діяльності людини. Такі метафори досить емоційні й експресивні. Вони не дуже пасують до стриманого інформаційного стилю викладу, тому їх уживають переважно в емоційних публікаціях-реакціях, що передають авторське ставлення до певних подій.

Метафори із семантикою неналежного стану досить поширені в медійному дискурсі й України, і Чорногорії. Доменну базу таких метафор становлять назви фізичних вад та дефектів, зокрема прикметники *кульгавий, дірявий, щербатий, надкушений, гнилий*. Ними викривають суспільні реалії, які не відповідають своєму призначенню або повноцінно не функціонують: *гнила* правоохоронна система – це не якісна, не надійна правоохоронна система, *дірява* економіка – не ефективна, не ощадлива. Логіка метафоричних перенесень цілком прозора: образ фізичної неповноцінності виявився досить ефектним для вираження соціальних вад суспільства в обох мовах, пор.: *Діряві засіки: куди зникає зерно з Держрезерву України* (Finance.ua, 14.09.2020); *На думку Сенцова, «гнила правоохоронна і судова система, яку ніхто не реформував та не планує реформувати, показує своє справжнє обличчя і вже не ховається»* (Високий Замок, 11.08.2020); *Profesor Margalit smatra da u liberalnom društvu «kompromis» nije nepristojna riječ. Ali, piše on, «truli kompromis» može da uništi liberalno društvo* (Dan, 04.01.2021); *On je kazao da Zakon o slobodi vjeroispovijesti nije povučen «ali je potučen i on i njegovi politički oci 30. avgusta, na Izborima. On je već sada “mrtvo slovo”»* (Pobjeda, 02.10.2020).

Вихідним доменом метафор із семантикою неналежного стану часто слугують фізичні вади, пов'язані з пошкодженням, втратою цілісності об'єкта: *тріснути, тріщина, розкол, щербатий, дірявий*. Пошкоджений об'єкт не може повноцінно функціонувати, тому логічно, що соціальну неспроможність виконувати свої обов'язки метафорично інтерпретують саме як пошкодження цілісності. Цікаво, що функційні метафори дають змогу відобразити не лише неналежний стан соціальної інституції чи явища, а й ступінь невідповідності. Незначні вади або ті, що тільки назрівають, образно називають *тріщинами*, пор.: *Мрія дає тріщини: європарламентарі пояснили Арахамії, кого можуть позбавити безвізу і кредитів* (Українська правда, 5.10.2020); *Od tada do danas, postale su vidljive pukotine u grupacijama koje su osvojile većinu u Crnoj Gori* (Pobjeda, 05.12.2020). Повну неспроможність політичних сил чи економічних систем злагоджено функціонувати кваліфікують метафорами *розкол*,

розвал, сієранґе, пор.: У Зе!Команді **розкол**: немає спільної позиції щодо надзвичайного стану (Високий Замок, 24.03.2020); Через тимчасовий **розвал ОПЕК** Саудівська Аравія почала демпінгувати (Україна молода, 01.12.2020); Prvo «**сієранґе**» koalicije biće stav prema Zakonu o slobodi vjeroispovijesti (Pobjeda, 03.10.2020). Отже, метафоричні перенесення за функційною ознакою забезпечують не лише яскраву образну, а й оцінну характеристику зображуваних політичних подій.

Метафори, що викривають бездіяльність певних політичних сил чи соціальних інституцій, досить типові для медійного дискурсу й України, і Чорногорії. Вони виражають узагальнене заперечне значення 'хтось **не** реагує'. Базою для таких метафор слугують різні частиномовні одиниці вихідного домену 'фізичні вади', пор. укр. *сліпий, сліпота, глухий, глухота* й чорногор. *slijepa, gluva*. Образ-прототип фізичної неспроможності переконливо відображає чиясь небажання діяти, пор.: *Твоя [В. Зеленського] політична сліпота небезпечна для України* (Україна молода, 21.07.2020); *Міська влада глуха до наших прохань!* (Високий Замок, 09.06.2017); *Opština napravila problem, a sada se pravi slijepa i gluva* (Pobjeda, 15.01.2020).

Байдужість або умисне небажання реагувати на щось носії обох мов передають також за допомогою фразеологізмів *заплющувати очі / zatvori oči*, побудованих на основі метафоричного перенесення «відсутність зорового сприйняття → удаване непомічання порушень», пор.: *Оглядачі вважають, що в Брюсселі на це заплющують очі* (Україна молода, 20.10.2020); *Iz te partije tvrde da bi Leposavić želio da povodom Predloga zakona o izmjenama i dopunama Zakona o slobodi vjeroispovijesti svi zatvore oči i uši na propuste kojima obiluje njegov tekst i «postupak takozvanog usvajanja»* (Dan, 04.01.2021).

Бездіяльність суб'єкта в обох мовах метафорично інтерпретують і як знерухомлення, обмеження рухливості кінцівок, пор.: *«Зв'язані руки» стражів спадщини: чому пам'яткоохоронна мережа в Україні є неефективною* (Україна молода, 20.10.2018); *Zbog sopstvenih ograničenja, nedovoljno razvijenog uma, sputanog okovima predrasuda, malograđanštine i životne kolotečine u koju su nas uveli vlastodršci* (Dan, 04.01.2021).

Метафоричне вираження бездіяльності є дещо маніпулятивним способом зняти відповідальність із суб'єктів, оскільки всі метафори за рахунок внутрішньої форми наголошують на впливі зовнішніх обставин, що перешкоджають повноцінній діяльності (у когось заплющені очі, зв'язані руки, хтось перебуває в кайданах). Ці метафори досить узвичаєні, не надто експресивні, але надають текстові поетичного, мальовничого забарвлення.

У сучасному медійному мовленні обох країн набули поширення також метафори на основі медичних термінів – назв фізичних станів із пониженням рухливості або певним зниженням життєдіяльності, пор.: *параліч, ступор, летаргія, колапс, кома, kolaps, koma*. Функційну специфіку фізичного стану мовці переносять у сферу соціальної діяльності, наголошуючи на нездатності деяких інституцій повноцінно функціонувати, пор.: *Не виходять газети, бо немає паперу, столичне метро перейшло на безкоштовні перевезення, бо в людей немає чим платити за проїзд, грошова система перебуває в повному колапсі* (Україна молода, 25.01.2019); *Svi akteri crnogorskog turizma su u kolapsu...* (Vijesti, 10.12.2020); *«Куратор» Одеської області про боротьбу з COVID-19: Повний параліч* (Українська правда, 27.03.2020); *Gurnuvši Grčku u komu* (Vijesti, 05.09.2018); *...більшість громадян України будуть втікати від реальності в летаргію, в ступор* (Українська правда, 27.03.2020). Попри те що метафори на основі термінів мають дещо книжний характер, у медійному дискурсі вони забезпечують досить драматичний опис проблемних ситуацій. Негативнооцінене сприйняття фізичних станів паралічу, ступору, колапсу, коми, ступору перенесене на суспільні негаразди. Метафори зберігають конотацію вихідних назв і навіть посилюють її на тлі опису негативних подій і обставин.

Бездіяльність, неучасть у певних проєктах в українській мові передають метафорою *бути / залишатися осторонь*. Це орієнтаційна метафора: просторове відсторонення мовці екстраполюють на соціальне відсторонення або байдужість, пор.: *Наголошую, що поліція*

лишається осторонь політичних процесів (Новинарня, 21.10.2020). У подібний спосіб і в чорногорській пресі інтерпретують *неучасть* певних країн, пор.: *Najbogatije zemlje svijeta su kupile, odnosno, naručile toliko doza vakcina da mogu tri puta da vakcinišu svoje građane, dok su najsiromašnije države potpuno izostavljene* (Dan, 11.12.2021).

Повну відсутність реакції в українській мові часто інтерпретують метафорично вжитим терміном *нуль*, пор.: *Нуль уваги: ЄС проігнорував скарги Сійярто на Україну* (Високий Замок, 07.12.2020); *Нуль просування, нуль перспективи, нуль надії, головне ж – нуль неприємностей, нуль дискомфорту для «той сторони»* (Високий Замок, 21.12.2019). У чорногорській пресі таку концептуальну модель реалізує слово *вакуум*, яке в прямому, термінному значенні також указує на повну відсутність чого-небудь, а в метафоричному – увиразнює чинсь бездіяльність, пор.: *Vakuum o kojem govorim, jeste vakuum aktivnosti jer, prošla vlast više nema mandat, a nova još nije uzela državne poluge u ruke* (Pobjeda, 05.12.2020).

Метафори, що передають неправдивість певної інформації, досить актуальні для медійного дискурсу. Ними журналісти спростовують певні припущення або недостовірні визначення. Для метафоричного означення неправди в українських і чорногорських ЗМІ насамперед використовують назви літературних жанрів, пов'язаних з описом вигаданих або неспітведжених подій: *казка, байка, небиллиця, міф, bajka, mit*, пор.: *На запитання, чи Віктор Пінчук якось намагався стимулювати його балотуватися в президенти, Вакарчук відповів: «Звідки взагалі у вас ця байка?»* (Українська правда, 14.12.2019); *Лише необізнана людина може повірити у казку, ніби цих «наївних» бойовиків могли обманом затягнути до Мінська* (Новинарня, 22.09.2020); *Bajka o oslobađanju Vojvodine od strane srpske vojske 1918. godine razbije se već o prvo pitanje da li recimo u Novom Sadu postoji spomenik poginulim srpskim vojnicima pri oslobađanju ovog grada?* (Pobjeda, 05.12.2020). Попри те що згадані назви жанрів мають загалом позитивну конотацію (казками й байками розважають дітей, вони передають культурологічно важливу інформацію про стереотипні моделі поведінки народу в різних ситуаціях і переважно мають щасливий кінець), – у вторинному, метафоричному значенні 'неправда' ці слова набувають негативнооцінного забарвлення. Воно не є надто експресивним чи дошкульним з огляду на термінологічність первинних значень слів *байка, казка, міф*, проте досить органічно звучить у викривальних публіцистичних текстах. Цими метафорами спростовують і помилкові визначення, і чиїсь наклепи, й ідейно викривлену інформацію. Мотиваційною ознакою метафоричного перенесення слугує елемент вигадки, недостовірності інформації, властивий названим жанрам.

Метафори із семантикою знищення використовують для образного втілення думки про припинення існування когось або чогось. Особливо згубний вплив певних соціальних структур на важливі суспільні явища, що може призвести до їх зникнення, передають за допомогою назв конкретної фізичної дії, спрямованої на вилучення, знищення чогось, пор.: *Čanak je rekao da je očigledno da ovakva odluka ide ka zatiranju crnogorske identitetske samobitnosti* (Pobjeda, 05.12.2020); *nego naučna metoda koja uspostavlja osnovnu liniju istine, koju politički oportunisti poput njega nastoje da izbrišu* (Pobjeda, 29.11.2020). В українському медійному дискурсі також дуже поширений метафоричний дієслівний відповідник *стерти* і значно експресивніший фразеологізм *стерти з лиця землі*, пор.: *Урочище Вовчак – місце, оспіване у повстанських піснях. І стерте з лиця землі радянською владою. Тут діяв перший підрозділ УПА «Січ», який виховав тисячі патріотів і який комуністи викорчували бульдозерами. Та не дав стерти з пам'яті людської цю величну й водночас трагічну сторінку історії краєзнавець з Купичева Микола Антонюк* (Високий Замок, 1.11.2020). Заперечне значення 'не підтримати, призвести до знищення' в українській мові метафорично передає й дієслово *викреслити*, пор.: *Викреслювати з бюджету витрати на культуру – це злочин* (Новинарня, 27.03.2020). Метафора походить з канцелярської практики редагування текстів, тому емоційно досить стримана.

Намагання позбутися певних негативних явищ із суспільного життя українські журналісти передають метафорами *викоренити, викорінення, викорчувати*, пор.: *Чи за цей час завдяки ним Україна наблизилася до мети викорінення корупції на найвищому рівні*

(Українська правда, 15.12.2020); *А треба раз і назавжди знищити ПРИЧИНУ. Не вершки корупції стригти, а викорчувати її корінь* (Українська правда, 27.03.2018). Первинне значення названих слів допомагає реалізувати семантичний компонент 'повністю, з корінням'. Оцінне забарвлення метафорично вжитого дієслова загалом нейтральне, негативно марковані насамперед іменники, що позначають суспільні явища, на які спрямована дія. Проте метафоричні назви дій роблять опис більш виразним, колоритним. Усі проаналізовані метафоричні перенесення на позначення знищення відбуваються за функційною ознакою.

В українськомовному дискурсі останнім часом набув поширення вислів *помножити на нуль*, що теж метафорично вказує на моральне або й фізичне знищення людини. Його образна семантика цілком умотивована: у результаті множення на нуль вийде нуль, отже, помножити людину на нуль означає знівельювати її значущість або й взагалі позбавити її життя, пор.: *«Нас хотіли помножити на нуль»: екс-боєць ССО розповів подробиці свого конфлікту з Міноборони* (Україна молода, 20.04.2018). Математичне походження метафори надає їй сухого, ділового забарвлення, яке в поєднанні із загрозливою семантикою робить цю метафору особливо неприємною для сприйняття. Нею в медійному дискурсі передають мовлення переважно одіозних, непорядних осіб. Отже, метафори дають змогу по-різному інтерпретувати знищення: і як нейтральну процедуру, і як глибоку, докорінну, і як жорстку, неетичну дію.

Метафори на позначення невідомості, сумнівності чого-небудь в українському й чорногорському дискурсі також утворюють на основі спільної концептуальної моделі. Зокрема, в обох мовах сумнівність певної інформації образно позначають за допомогою мовознавчих термінів *питання, знак питання, znak pitanja*, пор.: *Цьогорічний кінофестиваль ще донедавна стояв під знаком питання* (Високий замок, 17.10.2020); *U vremeni globalne pandemije i nemogućnosti predviđanja šta će se dešavati za pola godine ili duže, obrt kapitala je doveden pod znak pitanja* (Vijesti, 11.12.2020); *Demokrate su oštro kritikovale Bajdermenovu najavu, dovodeći u pitanje njegov patriotizam* (Pobjeda, 11.12.2020). Такі метафори досить стримано характеризують певну інформацію як непідтверджену, недостовірну.

В українському медіапросторі сумнівність чого-небудь іноді передають експресивніше за допомогою метафоричного фразеологізму *вилами по воді писано*, пор.: *І в результаті в наступному скликанні, якщо будуть «зелені», про що ще, до речі, вилами по воді писано, мені здається, то там вони програють більш досвідченим однозначно* (Високий Замок, 11.08.2020). Нереалістичність прототипної ситуації (писати по воді неможливо) зумовлює експресивну виразність фразеологізму, він надає мовленню більшої переконливості й дошкульності.

Метафори із семантикою втаємничення, що реалізують заперечне значення 'зробити щось не відомим, не доступним для інших', виявилися досить актуальними для висвітлення політичних інтриг. Семантику втаємничення в обох мовах інтерпретують в образах фізичних маніпуляцій, пов'язаних із приховуванням об'єкта. Зокрема, у чорногорському медіадискурсі вдалося виявити метафоричний вислів *guraju pod tepih*, яким журналіст образно передає приховування певної інформації, пор.: *Osim toga, zvaničnici federalnih organa za sprovođenje zakona imaju pravo da ostanu anonimni čak i nakon okončanja disciplinskog postupka... «Oni to guraju pod tepih», tvrdi bivša analitičarka FBI* (Dan, 11.12.2020). Українські журналісти надають перевагу узвичаєній метафоричній ідіомі *за сімома замками*, що акцентує на високому ступені засекреченості й недоступності інформації, пор.: *Примадонна Одеської держдрами і театру «Березіль», обласкана владою і славою актриса, зрозуміло, за сімома замками намагалася тримати інформацію про 10-річний шлюб* (Україна молода, 21.02.2017); *Рішення суду про конфіскацію цих активів відсутнє в публічному доступі і засекречене за сімома замками* (Україна молода, 30.08.2017).

В українському медійному просторі часто вживають фразеологізовані метафоричні вирази, що інтерпретують утаємничення як фізичний вплив на органи відчуття людини, що перешкоджає повноцінному сприйняттю інформації: *замилувати очі, пускати пил у вічі*,

напускати туману, замазувати очі, пор.: Бо Порошенко завжди вмів **замилувати очі** (Українська правда, 31.10.2020); **Замість прояснити ситуацію з «розлученням» із монаршою родиною, [принц Гаррі] напустив додаткового «туману»...** (Високий замок, 22.01.2020); **Країна ще не оговталась від олігархічного ярма, і ота перемога із першим читанням антиколомойського закону – насправді виявилась пилом у вічі** (Високий Замок, 17.04.2020). Метафори ґрунтуються на перенесенні негативного досвіду фізичної неспроможності сприйняття у сферу соціальної діяльності людини.

Висновки й перспективи. Отже, у медійному дискурсі метафори функціують як неспеціалізовані, вторинні, проте ефективні виразники заперечного змісту. Цьому сприяє їхня корелятивність із заперечними реченнями, семантична місткість та прагматична спрямованість. Метафори збагачують медійні тексти емоційними й оцінними відтінками, допомагають завуалювати заперечний зміст або, навпаки, передати його більш драматично.

Метафоричне заперечення застосовують переважно до опису негативних подій і ситуацій у суспільному житті: безвиході, бездіяльності або неналежного функціонування певних інституцій, знищення чого-небудь, викриття неправдивої інформації або приховання її. Більшість метафор зберігає негативне емоційно-оцінне забарвлення вихідної назви або набуває його в новому контексті, що сприяє дошкульнішому вираженню заперечного змісту.

У медійному дискурсі України і Чорногорії для вираження заперечних значень використовують широку доменну базу, що охоплює назви ознак, явищ, дій, рідше – об'єктів, пов'язаних із якимись обмеженнями, пошкодженнями, смертю, нерухомістю та впливом на органи чуття. Метафоризації підлягають як розмовні, стилістично марковані назви, що надають медійному текстові додаткової експресії, так і деякі наукові терміни медицини та математики, на основі яких постають глибші метафори. Метафоричні перенесення, що спричиняють появу заперечного змісту, здебільшого відбуваються за функційною подібністю.

Для української та чорногорської мов характерні однакові концептуальні моделі образного вираження заперечного змісту. Незначні відмінності стосуються лише обсягу та семантичних відтінків метафоричних експлікантів заперечного змісту.

Перспективи дослідження вбачаємо у визначенні моделей метафоризації заперечного значення в інших мовах для верифікації їхньої можливої універсальності чи варіативності.

Список використаної літератури

1. Баган М. П. Специфіка фразеологічної реалізації заперечення в українській мові. *Мовознавство*, 2010. № 1. С. 68–75.
2. Баган М. П. Функціональна специфіка невербальних засобів вираження заперечення в українському лінгвокультурному просторі. *Slovianskyi zbirnyk*. 2014. № 18. С. 195–206.
3. Voeuнаems A., Burgers C., Konijn E. A. & Steen G. J. The Impact of Conventional and Novel Metaphors in News on Issue Viewpoint. *International Journal of Communication*. 2017. № 11. P. 2861–2879.
4. Ding, Y. Implied Negation in Discourse. *Theory and Practice in Language Studies*. 2011. № 1. P. 44–51.
5. Durán-Escribano P. & Cuadrado-Escápez G. Constitutive metaphor and mental mappings: meaning construction in the language of science and technology. *Revista de Lenguas para Fines Específicos*. 2017. № 23.1. P. 83–107.
6. Haegeman L. The syntax of negation. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. XV. 335 p.
7. Horn L. R. A Natural History of Negation. Stanford: CSLI, 2001. 637 p.
8. Головенко К. В. Внутрішня форма метафори в англійській та українській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2013. 20 с.
9. Khudoliy A. Conceptual metaphors in American journalistic texts. *Advanced Education*. 2018. № 10. P. 175–184.
10. Kövecses Z. Metaphor and Culture. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*. 2010. № 2 (2). P. 197–220.
11. Lakoff G. & Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press, 1980. 276 p.
12. Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. 263 с.
13. Mnatsyan A. On the Implicit Negation via Subjunctive Mood. *English Linguistics Research*. 2017. № 6 (3). P. 1–4.
14. Озерова Н. Г. Средства выражения отрицания в русском и украинском языках. Киев : Наукова думка, 1978. 214 с.

15. Паславська А. Й. Заперечення як мовна універсалія: принципи, параметри функціонування. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. 290 с.
16. Penka D. Negation and Polarity. *The Routledge Handbook of Semantics*. London, United Kingdom. 2015. P. 303–319.
17. Ruzicka M. Some marginal notes on polarity and negation. *Sbornik praci filozoficke fakulty Brnenske Univerzity. Brno studies in English*. 1999. № 25. P. 43–57.
18. Sitdikova F. B., Eremeyeva G. R., & Valieva G. F. Implicit Negation in Dialogue Discourse. *Journal of History Culture and Art Research*. 2017. № 6 (6). P. 175–181.
19. Swart H. Conceptual metaphors in American journalistic texts. *Advanced Education* 2010. P. XVII+279.

References

1. Bahan, M. P. (2010). Spetsyfika frazeolohichnoi realizatsii zaperechennia v ukrainskii movi [The specificity of the phraseological implementation of negation in the Ukrainian language]. In: *Movoznavstvo [Linguistics]*, 1, 68–75 (in Ukr.).
2. Bahan, M. P. (2014). Funktsionalna spetsyfika neverbalnykh zasobiv vyrazhennia zaperechennia v ukrainskomu linhvokulturnomu prostori [Functional specificity of non-verbal means of expressing negation in the Ukrainian linguistic and cultural space]. In: *Slovianskyi zbirnyk [Slavic collection]*, 18, 195–206 (in Ukr.).
3. Boeynaems, A., Burgers, C., Konijn, E. A. & Steen, G. J. (2017). The Impact of Conventional and Novel Metaphors in News on Issue Viewpoint. In: *International Journal of Communication*, 11, 2861–2879 (In Eng.).
4. Ding, Y. (2011). Implied Negation in Discourse. In: *Theory and Practice in Language Studies*, 1, 44–51 (in Eng.).
5. Durán-Escribano, P. & Cuadrado-Esclapez, G. (2017). Constitutive metaphor and mental mappings: meaning construction in the language of science and technology. In: *Revista de Lenguas para Fines Especificos*, 23.1, 83–107 (in Eng.).
6. Haegeman, L. (1995). The syntax of negation. Cambridge, XV, 335 (in Eng.).
7. Horn, L. R. (2001). A Natural History of Negation. Stanford: CSLI, 637 (in Eng.).
8. Holovenko, K. V. (2013). Vnutrishnia forma metafory v anhliiskii ta ukrainskii movakh [Internal form of metaphor in English and Ukrainian languages]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Donetsk, 20 (in Ukr.).
9. Khudoliy, A. (2018). Conceptual metaphors in American journalistic texts. In: *Advanced Education*, 10, 175–184 (in Eng.).
10. Kövecses, Z. (2010). Metaphor and Culture. In: *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, 2(2), 197–220 (in Eng.).
11. Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press, 276 (in Eng.).
12. Levchenko, O. P. (2005). Frazeolohichna symbolika: linhvokulturolohichnyi aspekt [Phraseological symbolism: linguistic and cultural aspect]. Lviv: LRIDU NADU, 263 (in Ukr.).
13. Mnatsyan, A. (2017). On the Implicit Negation via Subjunctive Mood. In: *English Linguistics Research*, 6 (3), 1–4 (in Eng.).
14. Ozerova, N. G. (1978). *Sredstva virazheniya otritsaniya v russkom i ukrainskom yazykakh*. Kiev: Naukova dumka, 214 (in Rus.).
15. Paslavska, A. Y. (2005). *Zaperechennia yak movna universalii: pryntsyypy, parametry funktsionuvannia* [Denial as a linguistic universal: principles, parameters of functioning]. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU im. Ivana Franka, 290 (in Ukr.).
16. Penka, D. (2015). Negation and Polarity. In: *The Routledge Handbook of Semantics*. London, United Kingdom, 303–319 (in Eng.).
17. Ruzicka, M. (1999). Some marginal notes on polarity and negation. In: *Sbornik praci filozoficke fakulty Brnenske Univerzity. Brno studies in English*, 25, 43–57 (in Eng.).
18. Sitdikova, F. B., Eremeyeva, G. R., & Valieva, G. F. (2017). Implicit Negation in Dialogue Discourse. In: *Journal of History Culture and Art Research*, 6(6), 175–181 (in Eng.).
19. Swart, H. (2010). *Expression and Interpretation of Negation: An OT Typology*. Dordrecht, Holland: Springer. XVII+279 (in Eng.).

**METAPHORICAL NEGATION IN MODERN UKRAINIAN
AND MONTENEGRIN MEDIA DISCOURSE**

*Myroslava Bahan, Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of the Department of Ukrainian Philology,
Kyiv National Linguistic University (Kyiv, Ukraine)*

e-mail: mtbagan@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5436-2934>

*Valentyna Zaskaleta, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
of the Department of Ukrainian Philology,
Kyiv National Linguistic University (Kyiv, Ukraine)*

e-mail: v_zaskaleta@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1294-0329>

Abstract. Introduction. *This article presents the cross-linguistic study of the cognitive and communicative-pragmatic features of the metaphors that convey the negative meaning in modern Ukrainian and Montenegrin media discourse. The relevance of the proposed article is due to the need for deepening ideas about the scope of the category of negation, as well as to determine the cognitive universals of the Slavic languages and to clarify their differences.*

The purpose of the article is to compare the conceptual models of metaphors that implement negative content in modern Ukrainian and Montenegrin media discourses, and to find out their communicative and pragmatic load.

The methods. *The investigation is grounded on the methods of comparative analysis, conceptual analysis, and contextual analysis.*

Main results of the study. *Some metaphors function as non-specialized, secondary, but effective expressions of negative content. They enrich media texts with emotional and evaluative nuances, help to obscure negative content or convey it more dramatically.*

In both compared languages the main semantic types of negative metaphors are used mainly to describe the failure, hopelessness, inaction or improper functioning of certain institutions, the destruction of something, exposing false information or hiding it. The domain base of negative metaphors includes the names of phenomena, actions, less often – objects associated with some restrictions, damage, immobility and influence on the senses.

Originality. *Research prospects are to identify patterns of negative meaning metaphorization in other languages to test their possible universality or variability.*

Conclusions and specific suggestions of the author. *The Ukrainian and Montenegrin languages are characterized by the same conceptual models of figurative expression of negative content. Minor differences concern only the volume and semantic nuances of metaphorical explicants of negative meaning. We see research perspectives in identifying patterns of metaphorization of negative meaning in other languages to test their possible universality or variability.*

Key words: *metaphor, negation, indirect negation, imagery, evaluation, media text, the Ukrainian language, the Montenegrin language.*

Надійшла до редакції: 25.02.23.

Прийнято до друку: 20.04.2023.